



UDK: 316.4:340.12

Jobirjon SAIMURODOV,

Tadqiqotchisi, Respublika Ma'naviyat va Ma'rifat Markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: j_saitmurodov@renessans-edu.uz, ORCID:0009-0008-1066-0973

Professor, f.f.d G. Ruzmatova taqrizi ostida

THE SIGNIFICANCE OF LEGAL FACTORS IN ENSURING SOCIO-SPIRITUAL STABILITY

Annotation

The article examines the legal factors that play a significant role in ensuring socio-spiritual stability and the ways in which they affect social relations. Systems, comparative, functional, and hermeneutic methods are employed in the analysis of philosophical and legal sources. Legal consciousness and legal culture, the rule of law and legal order, justice and equality, guarantees of human rights and freedoms, and legal responsibility are systematized as interrelated legal factors contributing to socio-spiritual stability. The findings demonstrate that formal legal norms alone cannot ensure stability: their precise and consistent enforcement must be combined with citizens' conscious acceptance of legal requirements, trust in legal institutions, and commitment to justice.

Key words: Socio-spiritual stability, legal factor, legal consciousness, legal culture, legality, justice, human rights, legal responsibility.

ЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВЫХ ФАКТОРОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье исследуются правовые факторы, имеющие существенное значение для обеспечения социально-духовной стабильности, а также характер их воздействия на общественные отношения. При изучении философских и юридических источников применены системный, сравнительный, функциональный и герменевтический методы. Правосознание и правовая культура, верховенство закона и правопорядок, справедливость и равенство, гарантии прав и свобод человека, а также юридическая ответственность систематизированы как взаимосвязанные правовые факторы, способствующие укреплению социально-духовной стабильности. Результаты анализа показывают, что одних формально закреплённых норм недостаточно: их точное и последовательное исполнение должно сочетаться с осознанным принятием права гражданами, доверием к правовым институтам и убеждённостью в справедливости.

Ключевые слова: Социально-духовная стабильность, правовой фактор, правосознание, правовая культура, законность, справедливость, права человека, юридическая ответственность.

IJTIMOIIY-MA'NAVIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA HUQUQIIY OMILLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatli bo'lgan huquqiy omillar va ularning ijtimoiy munosabatlarga ta'siri o'rganilgan. Falsafiy hamda huquqiy manbalarni o'rganishda tizimli, qiyosiy, funksional va gernevistik usullardan foydalanilgan. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat, qonun ustuvorligi va huquqiy tartibot, adolat hamda tenglik, inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari, shuningdek huquqiy mas'uliyat ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi o'zaro uzviy bog'langan huquqiy omillar sifatida tizimlashtirilgan. Tahlil natijasida rasmiy me'yorlarning o'zi yetarli emasligi, ularning aniq va izchil ijrosi fuqarolarning huquqni ongli qabul qilishi, huquqiy institutlarga ishonchi va adolatga e'tiqodi bilan uyg'unlashishi lozimligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-ma'naviy barqarorlik, huquqiy omil, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, qonuniylik, adolat, inson huquqlari, huquqiy mas'uliyat.

Kirish. Ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni jamiyatda qarama-qarshiliklar mutlaqo uchramaydigan holat sifatida tushunish yetarli emas. Uning mazmuni fuqarolarning umumiy me'yorlarni e'tirof etishi, davlat institutlari faoliyatiga ishonch bildirishi, o'z huquq va burchlarini anglab, ijtimoiy hayotda mas'uliyat bilan qatnashishini ham qamrab oladi. Shu jihatdan huquqning barqarorlashtiruvchi imkoniyati qabul qilingan qonunlar miqdori yoki sanksiyalarning qat'iyligi bilangina belgilanmaydi. Huquqiy qoida mazmunan asosli, amalda adolatli va jamiyat uchun tushunarli bo'lganidagina u ijtimoiy ishonch hamda qonuniy xulqni mustahkamlaydi.

O'zbekistonda inson manfaatlarini himoya qilish, qonun ustuvorligi va adolatni ta'minlash davlat siyosatining muhim yo'nalishlari sifatida qaralmoqda. Sh.M. Mirziyoyevning ta'kidlashicha, "Qonun va adolat ustuvorligini ta'minlash – Yangi O'zbekistonni barpo etishning eng muhim shartidir" [1]. Mazkur fikr huquqiy islohotlar samaradorligini faqat yangi normativ hujjatlarning qabul qilinishi bilan o'lchash yetarli emasligini ko'rsatadi. Bunda fuqarolarning o'zini himoyalangan his etishi, huquqiy institutlarga ishonchi, adolatli munosabat va jamiyatga

daxldorlik tuyg'usidagi o'zgarishlar ham muhim mezon bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni mustahkamlovchi huquqiy omillarni yaxlit tizimga keltirish, ular o'rtasidagi bog'lanishlar hamda ta'sir mexanizmlarini ochib berishga qaratilgan. Shu asosda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning shaxs xulq-atvoriga ta'siri, qonuniylik hamda huquqiy tartibotning institutsional roli, adolat va tenglikning huquqiy tartibni baholash mezoni sifatidagi o'rni, inson huquqlarini kafolatlash hamda huquqiy mas'uliyatning barqarorlikni qo'llab-quvvatlashdagi vazifalari tahlil etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Huquq tushunchasi tarixiy va mazmunijihatdan ko'p qatlamlidir. Turkiy huquqiy adabiyotlarda "hukuk" arabcha "haq" so'zining ko'plik shakli, ya'ni "haqlar" ma'nosida izohlanadi [2]; zamonaviy yondashuvlarda esa huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi majburiy qoidalar tizimi sifatida tavsiflanadi [3] Huquqning kelib chiqishiga oid nazariyalar ham uni goh jamiyat bilan birga paydo bo'lgan tartib vositasi, goh davlat shakllanishi bilan yuzaga kelgan rasmiy me'yorlar tizimi sifatida izohlaydi [4].

Bu qarashlar huquqni faqat yozma qonun yoki davlat majburloriga tenglashtirish masalani toraytirishini ko'rsatadi.

F.Gegel huquqni erkin irodaning voqelikdagi ifodasi sifatida talqin qiladi [5]. Uning falsafiy tizimida erkinlik mulk, shartnoma, fuqarolik jamiyati, sud va davlat orqali bosqichmabosqich obyektiv mazmun kasb etadi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatga oid tadqiqotlarda shaxsning huquq haqidagi bilimlari bilan bir qatorda, uning huquqiy hodisalarga munosabati va bahosi hamda bu qarashlarning qonuniy xulq-atvorda namoyon bo'lishi muhimligi ta'kidlanadi [6]. Mazkur yondashuvlar huquqning tashqi institutlari va shaxsning ichki e'tiqodi o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirishga yordam beradi.

Huquqiy tartibning nazariy asoslarini tahlil qilishda Gegelning fuqarolik jamiyatida shaxsiy manfaatlar bilan umumiy manfaat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga doir g'oyalari [5] hamda H.Kelzen tomonidan ishlab chiqilgan yuqori va quyi normalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka asoslangan pog'onali huquqiy tizim haqidagi konsepsiya ko'rib chiqiladi [9]. Adolatning jamiyat hayotidagi o'rni Forobiy va Shatibiyning umumiy manfaatga doir ta'limotlari, R.Dvorkinning huquqiy prinsiplar nazariyasi hamda G.Radbruxning huquq va adolat nisbatiga oid qarashlarini qiyoslash asosida yoritiladi. Inson erkinligining huquqiy munosabatlarda namoyon bo'lishi va javobgarlikning buzilgan huquqiy tartibni tiklashdagi ahamiyati esa Gegel falsafasi doirasida tahlil qilinadi. Manbalar sharhi huquqiy omillarning aksariyati alohida yo'nalishlarda o'rganilganini ko'rsatadi. Biroq ularning ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikka birgalikdagi ta'sirini o'zaro bog'langan tizim sifatida tushuntirish masalasi yetarli darajada konseptual asoslanmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushu maqola nazariy xususiyatga ega bo'lib, tadqiqot manbalarini mutafakkirlarning huquq, erkinlik va adolatga oid asarlari hamda ularni sharhlovchi ilmiy adabiyotlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv asosida huquqiy ong, huquqiy madaniyat, qonuniylik, adolat, inson huquqlari va yuridik mas'uliyat ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikka ta'sir qiluvchi o'zaro bog'langan omillar sifatida o'rganildi. Qiyosiy tahlil turli nazariyalardagi huquq, erkinlik va adolat talqinlarining umumiy hamda farqli jihatlarini aniqlashda qo'llandi. Funksional yondashuv har bir huquqiy omilning ijtimoiy tartib, ishonch va mas'uliyatni shakllantirishdagi vazifasini ochib berishga xizmat qildi. Germenevtik usul yordamida asosiy tushunchalar mualliflarning nazariy qarashlari va tegishli tarixiy sharoit doirasida talqin qilindi. Olingan natijalarni umumlashtirish asosida huquqiy qadriyatlar, institutsional kafolatlar va mas'uliyatli xulq-atvorning o'zaro aloqasini ifodalovchi integrativ model taklif etildi.

Tahlil va natijalar. Huquq ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni o'zaro bog'langan ikki yo'nalishda mustahkamlaydi. Birinchisi shaxsning huquqiy me'yorni tushunishi, uni adolat mezonlariga mos deb qabul qilishi va ongli ravishda bajarishga tayyorligi bilan bog'liq. Ikkinchisi esa qoidalarining aniq ifodalanishi, barcha subyektlarga izchil tatbiq etilishi hamda buzilgan huquqlarning sud va boshqa vakolatli organlar tomonidan tiklanishini nazarda tutadi. Huquqiy talablar fuqarolar tomonidan anglab qabul qilinmasa, ularga rioya etish ko'proq jazo xavfiga bog'lanib qoladi. Samarali institutlar mavjud bo'lmagan sharoitda esa adolat, erkinlik va tenglik kabi huquqiy qadriyatlar amaliy himoya vositasiga aylana olmaydi.

Huquqiy ong shaxs, ijtimoiy guruh va jamiyatning amaldagi hamda istalgan huquqqa doir tasavvurlari, g'oyalari, baholari va hissiy munosabatlarini qamrab oladi [6]. Uning tarkibidagi huquqiy ideologiya huquqni ongli ravishda tushuntiruvchi g'oyalar, konsepsiyalar, prinsiplar va baholar tizimini anglatadi. Huquqiy psixologiya esa inson yoki muayyan guruhning huquq, qonunchilik va huquqiy voqelikka nisbatan hissiy munosabati hamda kayfiyatini ifodalaydi [6]. Shundan kelib chiqib, qonunni bilishning o'zi fuqaroda huquqqa ishonch

shakllanishini yoki uning qonuniy xulqni tanlashini kafolatlamaydi.

Huquqiy madaniyat shaxsning huquqni bilishi va hurmat qilishi hamda o'z xatti-harakatini qonun talablariga muvofiq tashkil etishida namoyon bo'ladi [6]. Huquqqa rioya etish faqat majburloriga emas, balki shaxsning huquqiy talabni ongli ravishda qabul qilishiga ham bog'liq [7]. Shu bois huquqiy madaniyat yuridik bilim bilan cheklanmay, inson huquqlarini anglash, adolatga asoslangan talqin va nizolarni muloqot orqali hal etish ko'nikmalarini ham qamrab oladi [8]. Huquqiy ong qonunning mazmunini tushunishga yordam bersa, huquqiy madaniyat bu tushunchani mas'uliyatli xulqqa aylantirib, o'zaro ishonch va qonuniy hamkorlikni mustahkamlaydi.

Qonuniylik huquq talablarining fuqarolar, mansabdor shaxslar, tashkilotlar va davlat organlari faoliyatida izchil bajarilishini anglatadi. Ushbu talablarning amalda qaror topishi huquqiy tartibni yuzaga keltirib, ijtimoiy munosabatlarga aniqlik va barqarorlik beradi. Gegelning fikricha, shaxslar o'z xususiy maqsadlarini amalga oshirish jarayonida umumiy manfaat ham shakllanadi; bu manfaatni nazorat qilish va qo'llab-quvvatlash jamoat hokimiyatining vazifasi hisoblanadi [5].

H. Kelzen huquqiy tartibni pog'onali normalar tizimi sifatida izohlaydi: quyi norma uning yaratilish tartibini belgilovchi yuqori normaga muvofiq qabul qilingani uchun amal qiladi [9]. Mazkur yondashuv huquqiy tizimning ichki izchilligi zarurligini ko'rsatadi. Normalarning o'zaro mos va bir xil qo'llanishi huquqiy ishonchni mustahkamlaydi; noaniq yoki tanlab tatbiq etiladigan qoidalar esa huquqiy oqibatlarni oldindan bilish imkoniyatini kamaytiradi.

Qonuniylik huquqiy tartibning rasmiy amal qilishini ta'minlash, adolat va tenglik uning mazmunini baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi. Forobiy fozil shahar rahbaridan haqiqat va adolatni sevish, zulm hamda adolatsizlikka murosasiz bo'lishni talab etadi [10]. Shatibiy qarashlarini tahlil qilgan Z.Cerrah huquqning maqsadini inson manfaatini ta'minlash va axloqiy ezigulik bilan bog'laydi. Qonun shaklidan foydalanib, uning asl maqsadiga zid natijaga erishishga qaratilgan hiyla esa huquqning vazifasiga qarshi deb baholanadi [11].

Dvorkin nazariyasiga ko'ra, murakkab nizolarni hal etishda sudya yozma qoidalarini qo'llash bilangina cheklanmay, adolat va tenglikni ifodalovchi huquqiy prinsiplarni ham e'tiborga olishi lozim [12]. Radbrux esa ijobiy qonunni huquqiy barqarorlikning muhim sharti deb hisoblaydi. Biroq qonun adolatga chidab bo'lmaz darajada zid bo'lsa yoki tenglik bila turib inkor etilsa, u huquqiy xususiyatini yo'qotadi [13]. Demak, qonuniylik barqarorlikni me'yorlar mazmunan asosli bo'lib, barcha shaxslarga teng tatbiq etilgandagina ta'minlaydi.

Inson huquq va erkinliklarining amalda kafolatlanishi adolat va tenglikning institutsional ko'rinishidir. Gegel huquq g'oyasini erkinlikning tushunchasi va uning voqelikdagi ifodasi birligi bilan bog'laydi [5]. Shaxs o'z qadr-qimmatini, daxlsizligi va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishiga ishoncha, davlat institutlariga bo'lgan ishonchi hamda jamiyatga daxldorlik hissi mustahkamlanadi. Huquqning xavfsizlik, tenglik, erkinlik va adolatni ta'minlash vazifalari mazkur bog'liqlikning institutsional asosini tashkil etadi [2].

Huquqiy mas'uliyat shaxsning qonuniy majburiyatlarga rioya etishi va huquqbuzarlik oqibatlari uchun javob berishida namoyon bo'ladi. U jazolash bilangina cheklanmay, huquqbuzarliklarning oldini olish, buzilgan huquqni tiklash va mas'uliyatli xulqni shakllantirishga xizmat qiladi. Gegel jinoyatni faqat muayyan shaxsga yetkazilgan zarar emas, balki umumiy huquqqa tajovuz sifatida tushuntiradi; unga nisbatan huquqiy javob esa buzilgan huquqning amal qilishini qayta tasdiqlaydi [5].

Tahlil qilingan huquqiy omillar barqarorlikka alohida emas, balki o'zaro bog'langan tizim sifatida ta'sir ko'rsatadi. Mazkur bog'liqlik quyidagi jadvalda umumlashtiriladi.

1-jadval. Huquqiy omillarning ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikka ta'sir mexanizmi

Huquqiy omil	Asosiy vazifasi	Ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikka ta'siri
Huquqiy ong	Huquqning mazmuni va maqsadini anglash	Qonunga ongli munosabatni shakllantiradi
Huquqiy madaniyat	Bilim va qadriyatni qonuniy xulqqa aylantirish	Nizolarni qonuniy hal etish va o'zaro hurmatni kuchaytiradi
Qonuniylik va huquqiy tartib	Me'yorlarni izchil va teng qo'llash	Ishonch, xavfsizlik va ijtimoiy munosabatlarning aniqligini ta'minlaydi
Adolat va tenglik	Huquqiy tartibning mazmunini baholash	Qonunning ijtimoiy maqbulligi va legitimligini oshiradi
Inson huquqlari kafolati	Shaxs erkinligi va qadr-qimmatini himoya qilish	Jamiyatga daxldorlik va institutlarga ishonchni mustahkamlaydi
Huquqiy mas'uliyat	Huquqbuzarlikning oldini olish va buzilgan tartibni tiklash	Intizom va javobgarlik muhitini qaror toptiradi

Manba: muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tuzilgan.

Jadvalda huquqiy omillarning bir-birini to'ldirish mexanizmi aks ettirilgan: huquqiy ong me'yor mazmunini tushunishga, huquqiy madaniyat ushbu tushunchani amaliy xulqqa aylantirishga, qonuniylik va huquqiy tartibot esa qoidalarining barqaror hamda bir xil qo'llanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Adolat, tenglik va inson huquqlari tartibning mazmunini mezonlarini belgilasa, huquqiy mas'uliyat buzilgan huquqni tiklashga ko'maklashadi. Ushbu jarayonlar ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni mustahkamlab, jamiyatda ishonch, hamjihatlik va axloqiy muvozanatni ta'minlaydi. Demak, ijtimoiy-ma'naviy barqarorlik huquqiy qadriyatlar, ishonchli institutlar, mas'uliyatli xulqqa tayanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikr-mulohazalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikka ta'sir etuvchi huquqiy omillar o'zaro bog'langan holda samarali ishlaydi. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat fuqaroga qonunning mazmunini anglash hamda qonuniy xulq yo'lini tanlash imkonini beradi. Qonun ustuvorligi va huquqiy tartibot ijtimoiy munosabatlarning barqaror, izchil va oldindan anglash mumkin

bo'lgan tarzda rivojlanishiga xizmat qiladi. Adolat, tenglik va inson huquqlarining amaliy kafolatlari esa huquqiy institutlarga bo'lgan ishonchni qadriyatlar darajasida mustahkamlaydi. Huquqiy mas'uliyat huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning oqibatlarini bartaraf etish va buzilgan huquqni tiklashga xizmat qiladi. Shu bois ushbu omillardan birining yetarli ishlamasligi qolganlarining ta'sirini ham zaiflashtirishi mumkin.

Ushbu mulohazalardan uchta amaliy yo'nalish kelib chiqadi. Birinchidan, huquqiy-ma'rifiy ishlar qonun talablarini tushuntirish bilangina cheklanmay, ularning adolat, inson qadri va fuqarolarning kundalik manfaatlar bilan bog'liqligini ham ochib berishi zarur. Ikkinchidan, davlat organlarining qarorlari tushunarli va asoslantirilgan bo'lishi, huquqiy me'yorlar esa izchil hamda teng qo'llanishi lozim. Uchinchidan, inson huquqlarini himoya qilish, nizolarni qonuniy tartibda hal etish va javobgarlikni amalga oshirish mexanizmlari o'zaro muvofiqlashtirilishi kerak. Shundagina huquq majburlov vositasi doirasidan chiqib, ijtimoiy ishonch, hamjihatlik va ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikni mustahkamlovchi institutga aylanadi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев III.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: «O'zbekiston» nashriyoti, 2021. – 464 b.
2. T.C. Adalet Bakanligi. Genel Hukuk Bilgisi: Aday Memur Hazırlayıcı Eğitim Ders Notu. – Ankara: Eğitim Dairesi Başkanlığı. – URL: https://edb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/266202015423110_GENELHUKUK.pdf
3. Abiusi E. A Brief Etymology of Law // International Journal of Language & Law. – 2024. – Vol. 13. – P. F1–F23. – DOI: 10.14762/jll.2024.F01.
4. Altıntaş Ö.F. Hukukun Kökeniyle İlgili Teorilere Genel Bir Bakış // Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 1996. – C. 8, S. 8. – S. 221–238. – DOI: 10.17120/omuifd.82119.
5. Hegel G.W.F. Philosophy of Right / translated by S.W. Dyde. – Kitchener, Ontario: Batoche Books, 2001. – 281 p.
6. Мангузова Д.В., Торохова С.И., Артамонова В.В. Правосознание и правовая культура: сущностные характеристики и проблемы формирования // Теория и практика общественного развития. – 2022. – № 8. – С. 86–91.
7. Gürler S. Çağdaş Hukuk Felsefesi Tartışmaları Açısından Hukuka İtaat Yükümlülüğü ve Sınırları: Doktora tezi. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
8. Demirdal M.B. Adalet İlkelerinin Osmanlıdan Günümüze Türk Hukukunda Görünümü: Doktora tezi. – Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
9. Kelsen H. Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş / çev. Ertuğrul Uzun. – İstanbul: Nora Kitap, 2016.
10. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri / tarj. A. Irisov, M. Mahmudov, U. Otajon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
11. Cerrah Z. Şatibi'de Hukuk ve Ahlak İlişkisi: Doktora tezi. – İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.
12. Kubalı H. Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı: Doktora tezi. – Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
13. Radbruch G. Yasal Haksızlık ve Yasa Üstü Hukuk / çev. S. Metin, A. Heper // Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü. – İstanbul: Tekin Yayınevi, 2015. – S. 75–91.